

АНТИКУЛЬТУРНА ПОВЕДІНКА СУБ'ЄКТІВ У МІЖСОБИСТІСНОМУ КОНФЛІКТІ ТА ЇЇ ПРИЧИНИ

У статті описано два фактори антикультурного спілкування осіб у конфлікті. Перший – загальнокультурний, який реалізується через соціальні, ситуативні передумови та через потребу особи в реакції на конфлікт. Другий – суб'єктивно орієнтований, він уможлиблюється через вікові, гендерні, соціальні відмінності опонентів, їхні мовні пріоритети, індивідуально-психологічні, характерологічні особливості, комплекси, сімейне виховання.

Ключові слова: міжособистісний конфлікт, антикультурна комунікативна поведінка, соціолінгвістичне опитування.

В статтє описано два фактора антикультурного общения индивидов в конфликте. Первый – общекультурный, он реализуется через социальные, ситуативные предпосылки и из-за необходимости человека реагировать на конфликт. Второй – субъективно ориентированный, он воплощается через возрастные, гендерные, социальные различия оппонентов, их языковые приоритеты, индивидуально-психологические, характерологические особенности, комплексы, семейное воспитание.

Ключевые слова: межличностный конфликт, антикультурное коммуникативное поведение, социолингвистический опрос.

This article describes two factors of anti-cultural communication of individuals during the conflict. The first – the cultural conflict, it is implemented through social, situational background and due to human necessity to respond to the conflict. Second – subjectively oriented conflict, it is embodied by age, gender, social differences of opponents, their language priorities, individual psychological, characterological features, facilities, family education.

Key words: interpersonal conflict, anti-cultural communicative behaviour, sociolinguistic survey.

За часи незалежності конфліктологічна наука в Україні активно розвивається, унаслідок чого у вітчизняному науковому просторі в 90-ті рр. ХХ ст. заговорили про міжособистісний конфлікт як особливе соціально-психологічне явище, що має й мовний прояв. До вивчення певних аспектів конфліктної комунікації в різних дискурсах звернулися В. Борисевич [1], Л. Славова [7], І. Фролова [8], Л. Чайка [10], науковці зацікавилися проявом вербальної агресії (Г. Завражина [6]), конфронтативними мовленнєвими жанрами (О. Дерпак [5]), категорією оцінки, яка реалізує й конфліктну комунікацію (О. Халіман [9]), способами подолання конфліктної взаємодії (І. Шкіцька [11]), етичним аналізом явища (С. Грушевська

[3], Н. Гуйванюк [4]) та ін. Конфліктна взаємодія відтепер посідає важливе місце в системі понять, пов'язаних з оцінкою результативності комунікативного акту. Однак на сьогодні в українстиці аналіз різних обставин комунікативної конфліктної поведінки людини ще має системного втілення.

На тлі наукового розроблення питань про інтерперсональну конфліктну поведінку одним із вагомих є роз'яснення чинників, які визначають причини антикультурного спілкування у процесі протидії мовців. В Україні наразі існує суспільний запит щодо практичного підвищення рівня знань соціуму про кооперативну комунікацію, про її вплив на культурний розвиток, світогляд, моральні принципи членів національної спільноти. Усвідомлення мовцями технології оптимального спілкування особливо важливе, адже людина відчуває себе некомфортно в умовах конфліктної події саме через неповагу до неї з боку інших членів соціуму. Ця обставина породжує соціально значущу відповідальність кожного суб'єкта за його комунікативні кроки.

Кодифікація мовних форм культурного спілкування спирається на вибір одних мовних засобів і часткову або повну заборону інших: у них завжди так чи інакше виявляються людські взаємини. Оптимізації стосунків між людьми особливо потребують ті сфери, для яких актуальним є прагматичний розподіл на «своїх» і «чужих» (наукова, виробнича, педагогічна, політична, соціальна, економічна, організаційна і т. ін.). Проте і глибокі українські традиції спілкування в сімейній чи побутовій сфері також можуть стати надійною базою для моделювання ментально схарактеризованих схем культурної діалогічної поведінки. У цьому разі багато важить те, що в одних ситуаціях вимоги щодо такого спілкування зумовлюються загальними культурними традиціями соціуму, а в інших – мають індивідуалізований характер. Ці обставини змушують нас обговорювати різні аспекти антикультурної поведінки суб'єктів у міжособистісному конфлікті.

Мета статті – схарактеризувати причини антикультурної поведінки українців у ситуації міжособистісного комунікативного конфлікту. До наукової інтерпретації залучено результати соціолінгвістичного опитування 550 респондентів, а також фактичний матеріал, зафіксований в усному конфліктному мовленні в умовах офіційних і неофіційних стосунків.

Антикультурна поведінка конфліктантів головно реалізується тактикою негативної або критичної оцінки опонента, що репрезентується експліцитними (ненормативна, конотативно забарвлена лексика, слова з суфіксами суб'єктивної (негативної) оцінки, розмовні і просторічні фразеологізми) та імпліцитними (лексика у вторинній функції) мовними засобами. На граматичному рівні багато важить конфліктний потенціал займенників III особи *він, вона, воно* і II особи *ти*, займенникових слів *сам (сама)*, що є компонентом образливих висловів. Застосування мовцем цих конфліктогенів зумовлюється впливом двох факторів.

1. **Загальнокультурний фактор.** Соціально толерантна людина (як суб'єкт мови, як представник української лінгвокультурної спільноти) має внутрішню

спрямованість на дотримання звичаїв, норм, правил, що склалися історично. Українські норми і правила щодо конфліктного спілкування є (у загальній національній системі) таким собі «законодавчим» регулятором мовної поведінки людини, завдяки чому визначаються та розпізнаються закономірності побудови конфліктних діалогів із різними реалізаціями механізмів діяльності комунікантів. Такі знання – шлях до узгодження мовної поведінки кожного індивіда із загальнонаціональними законами задля досягнення успіху у спілкуванні. Проте комунікативна конфліктна взаємодія – це ситуація хоча й неоднозначної, але доволі очевидної інтерпретації міжособистісних стосунків, у якій людина є «чутливою» до певних знаків мови, мовних маркерів.

Лінгвокультурологічні традиції щодо конфлікту формують універсальні «закони» для представників багатьох національних спільнот. Зокрема, Н. Ботвина характеризує вияви антикультурного спілкування, які є порушенням норм міжнародного мовного етикету і які спричиняють міжособистісні конфлікти [2]. Найбрутальнішим авторка називає вживання образливих слів, лихослів'я, лайки. Дослідниця зазначає, що в національних культурах, які цінують родинні стосунки по материнській лінії (українська, білоруська, польська), не можна вдаватися до сексуальних образ матері; у деяких католицьких країнах (Італія, Іспанія, Польща) різко сприймається лихослів'я на адресу Мадонни, для японської культури образливою є вказівка на неохайність людини, особливо гострими визнаються звинувачення в незаконному народженні дитини у країнах, де панує сувора патріархальна мораль (Індія, Східна та Південна Азія) і т. ін. Названі Н. Ботвиною вияви антикультурного спілкування, на жаль, є реальністю й для українців. Питання лише в тому, чому та за яких обставин індивід «ухвалює рішення» про власну мовну поведінку всупереч суспільним законам. Простежуються дві важливі об'єктивні причини антикультурного спілкування осіб у конфлікті:

1) соціальні (особливості життя, діяльності, соціального оточення, загального рівня культури в соціальній групі) та ситуативні (незадоволення потреб, невизначеність, невпевненість, соціальна дезорієнтація, настрій, недостатня поінформованість) передумови. У такому разі «закони» мовної поведінки в конфлікті особи знають, але їх дотримуватися їм складно або навіть неможливо;

2) потреба в реакції суб'єкта на певну конфліктну ситуацію. Людина, яка вимушено вдається до антикультурного спілкування, робить свідомий вибір між відомими правилами та «можливістю» протистояти агресії опонента. Це взаємозумовлений процес: адресант, який послуговується неетичними висловленнями, провокує адресата. «Закони» мовної поведінки в конфлікті такий індивід знає, але тимчасово відступає від них для свого захисту.

Якщо культура людини взаємопов'язана з менталітетом нації, система світобачення якої базується на моральних, етичних, естетичних нормах, то шлях до конструктивної поведінки осіб пролягатиме через їхню успішну комунікативну діяльність. Перевага цього процесу і в тому, що він формулює не тільки правила мовної поведінки, але й настанови щодо того, як поводитися, якщо доводиться

порушувати деякі з них. Тому орієнтація осіб у конфлікті на загальнонаціональні принципи й морально-етичні норми особливо важлива, адже наше суспільстві докладає зусиль для кооперативного співіснування своїх членів. І навпаки, нехтування соціальними законами поглиблює розбіжності між мовцями.

2. **Суб'єктивно орієнтований фактор.** Індивідуальні риси осіб (емоційна чутливість, дратівливість, агресивність, схильність до насильства або стриманість, врівноваженість, поступливість, конформізм) – також вагомі конфліктогенні чинники. Водночас аргументом для вибору людиною власної мовної поведінки є її життєвий конфліктний досвід. Як конструктивний, так і деструктивний варіанти розвитку конфліктів регулярно відтворюються у процесі комунікації, хоча останній варто було б «виключити» із практики спілкування. Негативний результат повинен був би «навчити» особу уникати конфліктів. Але реально так не стається. Маркуючи для себе граничні межі конфліктного спілкування за його результатом, людина залишає за собою право на вибір варіантів його реалізацій, ураховуючи ситуативні особливості. У цьому разі можна говорити про суб'єктивні причини антикультурного спілкування, основними причинами яких є:

1) відмінності у «правилах» конфліктних комунікативних дій осіб, які різняться за віком, статтю, соціальним і рольовим статусом, мовними пріоритетами і т. ін. Наприклад, у конфлікті між дітьми та дорослими (вікова, рольова відмінність) останні нерідко підвищують тон, кричать, не слухають дитину, вдаються до вказівок, докорів, зауважень, звинувачень, заборон, наказів, погроз, не утримуються від особистісних образ (*дурень, невіглас, нездара* і т. ін.). У контексті: конфлікт між двома хлопцями (А, В) років 12-ти та бабусею (С), яка не лише суворо до них звертається, але й безапеляційно стверджує свою думку.

С: – *Чого ви тут гойдаєтесь?*

А: – *Просто... Ми нікому не заважаємо.*

С: – *А ви робили ці гойдалки? Поламаєте ще...*

В: – *Ні, не робили. А це Ви їх робили?*

С: – *Ви тут не живете! На них маленькі діти гойдаються! А це поприходять і тільки все псують!*

А: – *Ми нічого не ламаємо. Просто хочемо погойдатися!*

В: – *А може ми тут живемо!*

С: – *Я всіх знаю! Ви тут чужі! Так що нічого сюди ходити! Ідіть звідси!*

В основі конфліктної комунікації між чоловіком і жінкою – стереотипізація тих ролей, які чоловік чи жінка виконують у соціумі (рольова відмінність може бути «посилена» статусною, віковою нерівністю, мовними преференціями і т. ін.). Жіночі реакції в конфлікті нерідко багатослівні, мовлення експресивно забарвлене, емоційно яскраве, поєднане з жестами, мімікою, проте переважно не насичене негативно-оцінною лексикою. Чоловіки намагаються домінувати, зазвичай налаштовані на боротьбу. Їхнє мовлення стримане, раціональне, однак вони легше вдаються до пейорації. Наприклад, конфліктний текст, де подано

майже «стандартну» комунікативну поведінку чоловіка (А) та жінки (В) (у стоматологічній поліклініці під кабінетом лікаря).

А: – *Хто останній до <...>?*

В: – *Я. За мною.*

А: – *Мій талон тридцять дев'ятий. А Ваш?*

В: – *Сорок третій. І що з того?*

А: – *Тоді Ви за мною, а не я за Вами.*

В: – *Чого це? Я вже годину тут чекаю і пропускати нікого не буду. Ви тільки прийшли і хоче без черги зайти! Не буде цього!!! Бачте, у нього талон тридцять дев'ятий! Заходимо за живою чергою, а не за номерами! <...>.*

А: – *Буде, ще й як буде...*

Важливим джерелом антикультурної поведінки в конфлікті також є комунікація між білінгвами з переважанням російської або української мов, особливо коли одна зі сторін зі зневагою ставиться до людини, яка говорить іншою мовою. Наприклад, текст, де реєструємо таку взаємодію між літньою жінкою (А) і російськомовною продавчиною (В).

А: – *Дівчино, мені пів буханця «Висівкового».*

В: – *Что Вам?*

А: – *Пів буханця «Висівкового» дайте.*

В: – *Хлеба? Семь гривен.*

А: – *Сім?*

В: – *«Сім не всім». Семь гривен, говорю.*

А: – *Я Вас не зрозуміла.*

В: – *І не надо. Деньги давайте.*

Вікова, гендерна, рольова комунікація і, звичайно, комунікація, зважаючи на білінгвізм, як джерела антикультурної поведінки в конфлікті на українському просторі, є основою для розширення змісту поняття «міжособистісний конфлікт»;

2) комплекси: бажання людини хоча б якось продемонструвати свою «незвичність» реалізується в демонстративно неетичній мовній поведінці Регулятор мовної поведінки в таких осіб є (не можна навмисно порушувати те, чого не знаєш), але людина свідомо пригнічує його імпульси. Унаслідок цього ускладнюється і змінюється «якість» спілкування, обираються неочікувані комунікативні кроки, що засвідчує відсутність орієнтації людини на співрозмовника та на зміст розмови. Реалізація такої взаємодії здебільшого є дисгармонійною, однак не завжди конфліктною. Наприклад:

А: – *Петро Іванович Малина тут проживає?*

В: – *Ну...*

А: – *Тут, чи ні?*

В: – *Ну...*

А: – *Ви щось ще знаєте, окрім «ну»?*

В: – *Ти хто? Що треба?;*

3) індивідуально-психологічні та характерологічні особливості мовців: темперамент, рівень агресивності, ступінь емоційного стану, соціально-психологічні фактори є причиною схильності людини до антикультурної поведінки. Особи, які не сприймають ситуацію, що суперечить їхнім принципам, нетовариські, егоцентричні, безцеремонні, імпульсивні, не здатні до компромісу, з небажанням і невмінням зважати на думки інших людей, живуть за принципом «я так хочу, тому не може бути по-іншому». Загальні «закони» мовної поведінки в конфлікті такі люди знають, але практично їх дотримуватися не хочуть.

Наприклад, конфлікт у громадському транспорті між жінкою (А) та молодим чоловіком (В), який в автобусі не поступився місцем вагітній:

А: – <...> *Що ти собі дозволяєш? Совісті зовсім немає!*

В: – *Я не помітив, що вона вагітна.*

А: – *Ти що, сліпий, що не помічаєш таке очевидне?*

В: – *Вгамуйся, мегера!*

А: – *Ах ти сволота!!!*

В: – *Та ти ненормальна!*

А: – *А ти нормальний?*

В: – *Лікуйся, дурепо!*

Опоненти навзаєм послуговуються неетичними мовними формами для характеристики співрозмовника (*мегера, сволота, дурепа, ненормальна, сліпий*), що свідчить про схильність до антикультурної поведінки;

4) свідомий вибір: є люди, які сваряться з наміром дати собі емоційну розрядку (провокують псевдоконфлікти), вони отримують задоволення від події, від того, що опонент приголомшений почутими образливими словами. Після суперечки такі люди задоволені собою і власним «умінням» впливати на адресата. «Законодавчий» регулятор мовної поведінки в таких осіб є, але людина його ігнорує, тому що для неї найважливішим є процес страждання опонента від його агресії. Звернемося до контексту. Конфлікт у побутовій сфері (у метро) між двома молодими хлопцями (А1, А2) і кременезним чоловіком із пляшкою пива в руці (В), який говорить своїй супутниці про хлопців: – *Вони барани!* Один із хлопців, не говорячи ані слова, б'є чоловіка в живіт. Чоловік здивований такою «відповіддю», проте далі насувається на хлопців.

А1: – *Ну йди ближче. Зараз я тебе заламаю.*

В (зупиняється): – *Давайте на наступній зупинці вийдемо й розберемося. Ой, я вам наваляю!*

А2: – *Подивимося, хто кому наваляє.*

Поїзд зупиняється, чоловік виходить на платформу.

В: – *Я вас довго буду чекати, барани? Ви не люди, ви – тварини!*

А1: – *Ми люди, до того ж розумні. Годі бикувати!* (двері зачиняються, чоловік сам залишається на платформі).

Причина фізичної дії хлопця щодо чоловіка – немотивована провокативна мовна поведінка (*Вони барани*). Молоді хлопці змогли дати відсіч чоловіку, зараз

він не отримав бажаного впливу на «жертв», однак, думаємо, що надалі цей чоловік буде лише шукати поступливішого опонента;

5) сімейне виховання: така мовна поведінка може з'явитися (і не лише в конфлікті) ще в дитинстві, коли так з'ясовували стосунки батьки, родичі дитини. Цей «урок» засвоюється певними суб'єктами на все життя, тому «законодавчий» регулятор їхньої мовної поведінки є надзвичайно слабким. Наприклад, конфлікт між дітьми (А та В) припиняє мати (С), використовуючи тактики особистісної оцінки, наказу, погрози:

А: – *Дай подивитися!* (про іграшку – Л. Б.)

В: – *Не дам! Мама говорила, що це купили мені!*

А: – *Я з тобою завжди ділюся! Ти жаднюга!*

В: – *Не чіпай! Віддай!* (плаче)

С (до хлопчика А): – *Як тобі не соромно? Ти ж старший, чого зв'язався з малим? Іди у свою кімнату. Я ще ї татові розкажу, як ти поводився.*

Мати не розуміє, як розв'язати конфлікт між дітьми. У неї є схильність у всіх проблемах звинувачувати старшу дитину (*як тобі не соромно; ти ж старший*), удається до погрози (*татові розкажу*). Вона не застосовує прохання, щоб продемонструвати дітям, як можна поступатися. Жінка відразу втрутилася в конфлікт, не розуміючи, що між ними є певна ієрархія, відповідна віку. Вона не почала розмову із запитання про потребу в її допомозі, нічого не порадила дітям щодо самостійного виходу з цієї ситуації. Сама мати вдається до неетичного спілкування, так само поводяться і діти.

Отже, фактичний матеріал дозволив нам диференціювати два основні фактори антикультурного спілкування осіб у конфлікті. Однак ми вважали за необхідне зосередитися на людині з її «живою» спонтанною реакцією, для чого було проведене соціолінгвістичне опитування. Інформанти належали до різних соціальних груп, мали відмінності у віці, освіті, територіальній належності, професії чи роді занять, статі. Взаємозв'язки між людьми в одних соціальних групах мали безпосередній, міжособистісний характер, в інших – формальний, безособовий. У коло нашого інтересу потрапили і формальні групи, у яких взаємодія регулюється системою норм і законів та які мають ієрархічну структуру, і неформальні групи, що виникли на підставі певної взаємодії.

По-перше, в анкеті було сформульовано запитання щодо потреби в конфлікті дотримувати правил культурного спілкування: словесно не ображати опонента, не зачіпати його почуття гідності, не використовувати негативно-оцінну лексику. Повністю погоджуються з такою думкою 86,9% інформантів, 5,45% припустили таку можливість, 7,65% було важко відповісти. На запитання про те, чи вдається інформантам у конфлікті поводитися культурно, не ображати опонента, відповіли «так» 36,9%, «ні» – 31,3%, «вдається інколи» – 28%, «важко відповісти» – 3,8%.

Як бачимо, різниця в даних цих запитань досить суттєва: 478 осіб указують, що антикультурне спілкування навіть у конфлікті є неприйнятним, але лише близько 200 вважають, що це їм удається (близько 150 визнають, що таке бажання

є реальністю лише інколи). Частково пояснення значної зміни даних може бути пов'язане з двома моментами. По-перше, антикультурне спілкування – це свідомий вияв неповаги до іншої особистості резервами мови. Але «кордони» такої неповаги є «розмитими». Для одного індивіда брутальна лайка на адресу опонента є нормальним явищем, для іншого – і вживання слова *дурний* – неприйнятна комунікативна дія. По-друге, антикультурне спілкування тісно пов'язане з людськими поглядами на те, що є культурним. У буденній свідомості концепт «культура» сприймається як щось апріорі зрозуміле, проте трактування цього поняття має певні труднощі й залежить від особистісного знання людиною суті і принципів протилежного поняття – антикультурне. У конфлікті нерідко важко зрозуміти, що є прийнятним, а що ні, що образить опонента, а на що він не зреагує. Тому для кожного зміст цих запитань тісно пов'язаний із його внутрішніми переконаннями.

Названі вище причини антикультурної поведінки суб'єктів в конфлікті стали основою для ще одного запитання в анкеті: Чому людина в конфлікті вдається до антикультурного спілкування (уживає образливі слова, лайку і т. ін.)? (можна обрати будь-яку кількість відповідей). Ми отримали такі результати: а) тому що на людину впливає соціальне оточення – 39,45%; б) тому що так людина змушена відповісти опоненту на його агресію – 26%; в) тому що особа не хоче дотримуватися суспільних норм і правил – 18,9%; г) тому що людина має певні індивідуально-психологічні та характерологічні особливості – 53,45%; д) тому що так людина виявляє власні надзвичайно сильні емоції – 56,9%; е) тому що людина – «енергетичний вампір», який отримують задоволення від конфлікту, від образи опонента – 38%; є) тому що по-іншому людина не вміє поводитися, адже так її «навчили» з'ясовували стосунки в дитинстві – 22%; є) інше – 1,3%.

Як бачимо, для інформантів найважливішими причинами антикультурного спілкування є індивідуально-психологічні та характерологічні передумови, а також рівень емоційності особи. Агресивна поведінка – це риса людини з емоційною нестійкістю, що компенсується демонстративною мовною рішучістю. Можливо, тому фіксуємо і значний відсоток реакцій щодо «енергетичного вампіра». Формуючий вплив на людину соціальних структур, що відбивається в різних механізмах соціалізації, виявився для респондентів також значущим.

Висновок. Результати опитування засвідчують, що респонденти головно усвідомлюють фактори антикультурного спілкування в конфлікті та визначають для себе їхні причини. Однак «реально» більше 25% осіб не хочуть (не можуть) їх враховувати та не здатні до адекватних комунікативних дій в інтерперсональному протистоянні. Причину цього вбачаємо в тому, що сучасна соціокультурна ситуація в Україні є все складнішою: напругу посилюють національні, політичні, територіальні чинники, релігійні протистояння, глобальні суспільні процеси, «стереотипізація» нації, залишки «радянського» мислення. Через це в людській взаємодії багато агресивності, нетерпимості, непримиренності, поряд із нами різні «типи» мовних особистостей, які схильні до антикультурної поведінки.

Насамкінець зауважимо: ввічливість, виявлення шанобливого ставлення до співрозмовника, що протиставляються грубості та ворожості, демонструють іншу сторону кожного українця – власну гідність. Такий варіант мовної поведінки, коли зусилля людей зосереджені на взаєморозумінні, дають змогу проявити кращі ментальні риси нашого народу: чуйність, людяність, добродушність, доброзичливість, миролюбність, співчуття – усе, що пов'язане з оптимізацією людських стосунків, виражає ідею подолання конфліктів, досягнення консенсусу, відкриває шлях до культурного плюралізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Борисевич В. В.* Деструктивна та конструктивна функції вербальних конфліктів / В. В. Борисевич // *Культура народів Причорномор'я*. – Симферополь, 2004. – № 54. – С. 211–215.

2. *Ботвина Н. В.* Міжнародні культурні традиції: мова та етика ділової комунікації : [навч. посіб.] / Наталія Володимирівна Ботвина. – К., 2008. – 252 с.

3. *Грушевська С.* Конфлікт: етико-психологічний аналіз : [моногр.] / Славоміра Грушевська ; КНУ імені Тараса Шевченка. – К. : Науковий світ, 2000. – 214 с.

4. *Гуйванюк Н. В.* Мовна толерантність як соціолінгвістична категорія / Н. В. Гуйванюк // *Вісник Львівського ун-ту*. – 2006. – Вип. 38. – Ч. II. – С. 37–46.

5. *Дерпак О. В.* Конфронтативні мовленнєві жанри: комунікативно-прагматичний та мовний аспекти (на матеріалі української, англійської та польської мов) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Олена Володимирівна Дерпак. – К., 2005. – 196 с.

6. *Завражина Г. В.* Мовленнєва агресія та засоби її вираження в масмедійному політичному дискурсі України (на матеріалі російськомовної газетної комунікації) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / Г. В. Завражина. – К., 2008. – 20 с.

7. *Славова Л. Л.* Комунікативно-когнітивні аспекти міжкультурного непорозуміння / Л. Л. Славова // *Мовні і концептуальні картини світу*. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004. – Вип. 11. – Кн. 2. – С. 154–157.

8. *Фролова І. Є.* Конфронтація як різновид особистісної взаємодії / І. Є. Фролова // *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*. – 2010. – № 928. – С. 68–74.

9. *Халіман О. В.* Морфологічні засоби вираження категорії оцінки в сучасній українській мові: рід і число : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Оксана Володимирівна Халіман. – Харків, 2010. – 280 с.

10. *Чайка Л. В.* Вербальний конфлікт: результати та перспективи досліджень / Л. В. Чайка // *Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи*. – К. : Логос, 2009. – С. 250–257.

11. *Шкіцька І. Ю.* Маніпулятивні тактики позитиву: лінгвістичний аспект : монографія / Ірина Юрївна Шкіцька. – К. : ВД Дмитра Бураго, 2012. – 440 с.